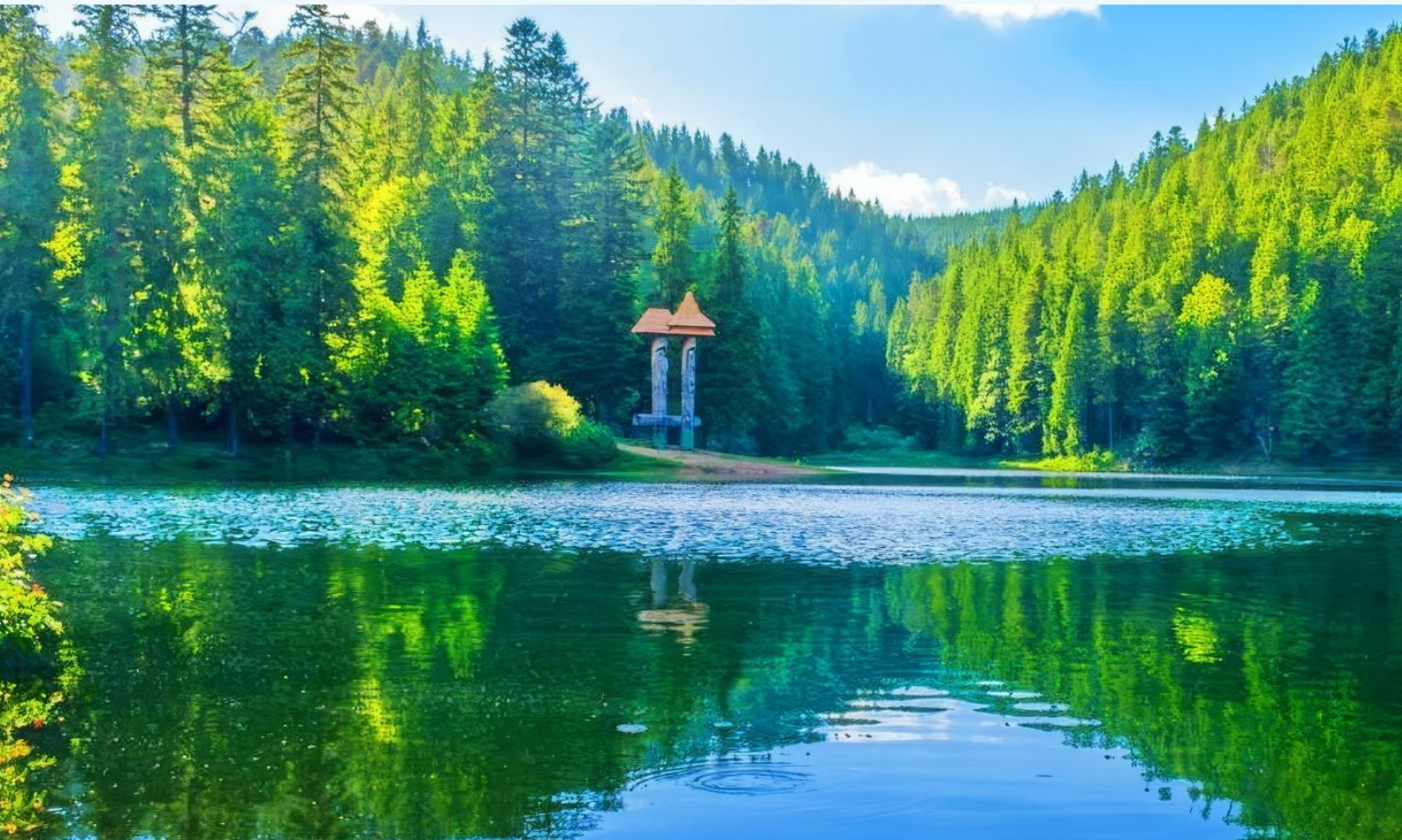

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

МАРКЕТИНГОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ГОСТИННОСТІ ТА ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

КОЛЕКТИВНА
МОНОГРАФІЯ

ХАРКІВ - 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

**МАРКЕТИНГОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ
МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОГО
РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ГОСТИННОСТІ ТА
ТУРИЗМУ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

Харків
НТУ «ХПІ»
2025

УДК 379.85:338.48(063)

M25

Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (протокол № 1 від 24.01.2025 р.)

Рецензенти:

Л. С. Безугла – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та економіки підприємства Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Ю. О. Юхновська – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та туризму Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна академія»

М. В. Шарко – Заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет»

Колектив авторів

M25 **Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України** : кол. монографія / За ред. Н.В. Якименко-Терещенко, Д. В. Райко, О. О. Носирева. Харків : НТУ «ХПІ», 2025. 727 с.
DOI: [10.20998/978-617-05-0527-9](https://doi.org/10.20998/978-617-05-0527-9)

ISBN 978-617-05-0527-9

Монографія є результатом спільних комплексних досліджень авторського колективу, спрямованих на повоєнний сталий розвиток України та її регіонів, відновлення держави від руйнівних наслідків війни та активізації сфери туризму і гостинності.

В монографії висвітлено результати досліджень маркетингових інструментів та стратегій повоєнного розвитку туризму та гостинності в Україні, а також напрямків та механізмів розвитку туризму та гостинності в регіонах України.

Досліджено фінансово-економічні та організаційні засади розвитку сфери гостинності і туризму, а також тенденції діджиталізації та Startup-проектів у сфері туризму й гостинності.

Матеріали монографії будуть корисними для здобувачів вищої освіти, викладачів, науковців, практиків індустрії маркетингу, туризму та сфери гостинності.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

Автори несуть повну відповідальність за зміст поданих матеріалів, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

УДК 379.85:338.48(063)

ISBN 978-617-05-0527-9

© Колектив авторів, 2025

© Національний технічний університет

DOI: [10.20998/978-617-05-0527-9](https://doi.org/10.20998/978-617-05-0527-9)

«Харківський політехнічний інститут», 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
-----------------	---

РОЗДІЛ 1

МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ ТА СТРАТЕГІЇ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ

1.1 ОБҐРУНТУВАННЯ РОЛІ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ У РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	8
1.2 МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ ТУРИСТСЬКИХ ДЕСТИНАЦІЙ БУКОВЕЛЬ ТА СЛАВСЬКЕ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	32
1.3 СУЧАСНІ АСПЕКТИ СЕРВІСОЛОГІЇ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ.....	46
1.4 ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВИХ КОМУНІКАТИВНИХ УМОВ У ЗАКЛАДАХ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ У ПЕРІОД АКТИВНОЇ ФАЗИ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ.....	64
1.5 СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	80
1.6 ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ НА РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ	94
1.7 ОЦІНКА ІНСТРУМЕНТІВ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ	115
1.8 МЕРЧАНДАЙЗИНГ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ ТА ТУРИЗМУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	134
1.9 ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В СУМСЬКОМУ РЕГІОНІ	159
1.10 ДО СТРАТЕГІЙ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНИХ ПОТЕНЦІАЛІВ	181
1.11 ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І МАРКЕТИНГОВОГО ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ	196

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

2.1 СВІТОВИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ПРИМОРСЬКИМИ РЕГІОНАМИ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗА РАХУНОК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ЕКОСИСТЕМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	210
2.2 МАРКЕТИНГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	232
2.3 ТУРИЗМ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ: ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	267
2.4 ЕКОНОМІКА ВРАЖЕНЬ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ	281
2.5 ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ІНТЕГРУВАННЯ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	295
2.6 РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ ЯК ДРАЙВЕР ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	318
2.7 ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ, ІСТОРІЇ, ІНДУСТРІЇ КРИВОГО РОГУ ЯК СКЛАДОВА ЯКІСНОЇ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПОСЛУГИ.....	354

2.8 РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ НА СУМЩИНІ	379
2.9 ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА РЕСТОРАННОЇ ПРОДУКЦІЇ ДЛЯ ХВОРИХ НА ЦЕЛІАКІЮ В ТУРИСТИЧНОМУ ГОТЕЛІ В М. СУМИ.....	404
2.10 THE ECOCIDE IN SOUTHERN UKRAINE AND THE ECONOMIC SECURITY OF THE BLACK SEA TOURISM AND RECREATION	447

РОЗДІЛ 3
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СФЕРИ
ГОСТИННОСТІ І ТУРИЗМУ

3.1 ЕКОНОМІЧНЕ І ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОТЕЛЬНО- ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	461
3.2 УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ГОТЕЛЬНО- ТУРИСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ	480
3.3 PECULIARITIES OF WATER RESOURCES USE IN CRISIS CONDITIONS AND POST-WAR ECONOMIC RECONSTRUCTION.....	501
3.4 ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	508
3.5 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ В ПЕРІОДІ ПОСТКОНФЛІКТНОГО РОЗВИТКУ	527
3.6 АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ В УМОВАХ НОВИХ ВИКЛИКІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	553

РОЗДІЛ 4
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА STARTUP-ПРОЄКТИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ І ГОСТИННОСТІ

4.1 СТРАТЕГІЇ DIGITAL-МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....	573
4.2 ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ І ГОСТИННОСТІ	604
4.3 УРБАНІЗАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР ФОРМУВАННЯ РОЗУМНИХ МІСТ	619
4.4 РОЛЬ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ ТУРИСТІВ: СУЧАСНІ РІШЕННЯ STARTUP-ПРОЄКТІВ У СФЕРІ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ.....	640
4.5 ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ДІДЖИТАЛ-МАРКЕТИНГ У РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ	666
4.6 ТАРГЕТОВАНА РЕКЛАМА ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ: МЕТОДОЛОГІЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ	683
4.7 ANALYSIS OF INNOVATIVE CONCEPTS OF CASHLESS PAYMENTS IN THE POST-WAR DEVELOPMENT OF ENTERPRISES	698
ПІСЛЯМОВА.....	710
ДОДАТКИ.....	711
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ.....	723

2.7 ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ, ІСТОРІЇ, ІНДУСТРІЇ КРИВОГО РОГУ ЯК СКЛАДОВА ЯКІСНОЇ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПОСЛУГИ

Остапчук Ірина Олександрівна

Будь яка туристична чи екскурсійна послуга оцінюються її споживачем виходячи із багатьох факторів, і умовно їх можна поділити на дві групи: суб'єктивні або особистісні та об'єктивні – відповідність певному стандарту, чинному законодавству, посадовим інструкціям тощо. Зазвичай під час відпочинку туристи перебувають у розслабленому стані, і можуть бути надзвичайно вибагливими як до якості самої послуги так і до якості обслуговування. Тому надзвичайно важливим питанням у забезпеченні якісної туристичної послуги є саме робота гідів на окремих маршрутах, оскільки вони є провідниками у маловідомий і недосліджений світ споживачами цих послуг, від них буде залежати правильність і об'єктивність сприйняття природи, культури, суспільства нової дестинації.

У переважній більшості досліджених нами джерел інформації термін «інтерпретація» вживається у значенні адекватного перекладу гідом інформації про ті або інші туристичні об'єкти чи явища, виключно як специфіка правильного тлумачення інформації при перекладі з однієї мови на іншу. Інтерпретація в сенсі – тлумачення складних процесів природи чи індустрії зрозумілою мовою для широкого кола відвідувачів зустрічається лише у декількох роботах, які однак так само спираються на дослідження інтерпретації в сенсі мовного перекладу. На нашу думку, інтерпретація є важливою складовою екскурсійного процесу та ознакою професійної майстерності гіда, яка зрештою впливає на якість кінцевого туристичного продукту та послуги.

Поняття якості туристично-рекреаційної послуги слід розглядати двоаспектно - як відповідність вимогам закріпленим у стандартах, сертифікатах та законодавчих актах та як відповідність, а радше перевершення очікувань клієнта – туриста, рекреанта, екскурсанта.

Відповідно до ДСТУ ISO 9000:2015 - якість продукції та послуг визначаються їх здатністю задовольняти замовників (ДСТУ ISO 9000:2015, 2016). Якість продукції та послуг охоплює не тільки їхні передбачені функції та характеристики, але також їхні сприймані цінність і користь для замовника. А організація, яка в процесі своєї роботи орієнтована на якість, - сприяє формуванню культури, в результаті чого формується певна цінність надаваних послуг, яка була сприйнята в результаті задоволення потреб і очікувань клієнтів та інших зацікавлених сторін, залучених в процес надання туристично-рекреаційної послуги, таки як, наприклад – перевізники, організатори харчування, надавачі послуг розміщення, виробники і продавці сувенірної продукції, місцеві гідів, тощо.

Важливо чітко розрізняти на всіх етапах реалізації туристично-рекреаційних послуг такі складові, як базова, необхідна і бажана якість (Величко, 2013).

Кожен турист і рекреант пригадавши свій досвід задоволення туристично-рекреаційних потреб може пригадати різні варіанти, а точніше, повноту їх задоволення. Звичайною є ситуація у досить популярних туристичних дестинаціях, коли клієнтам пропонується задоволення мінімально необхідних рекреаційних потреб, і тоді можна вести мову лише про базову якість. Базова якість являє собою відповідно пропозиції повноту послуг (наприклад заклад розміщення трьох зірок пропонує свою базову якість, яка кардинально буде відрізнятися від такої ж якості п'яти зіркового готелю) і оцінюється туристом з точки зору її наявності або відсутності, вона є обов'язковою. В той же час, така базова якість може бути не оцінена туристом навіть якщо повністю забезпечується. Наприклад, у програмі одноденного туру зазначено відвідування п'яти туристичних об'єктів із організацією перерви на обід в одному із місцевих закладів харчування, а на місці виявляється, що заклад харчування не готовий прийняти відвідувачів. Навіть за умови пропозиції альтернативного варіанту організації обіду порушена базова якість не задовольнить обуреного клієнта. Скоріше за все, вся туристично-рекреаційна послуга – одноденний тур отримає негативну оцінку.

Отже, не дивлячись на те, що базова якість не має ціннісних характеристик для клієнта – вона є ключовою для виконання в повному обсязі, оскільки спрямована на задоволення мінімальних очікувань туриста.

Необхідна або очікувана якість являє собою заплановане і гарантоване туристичним підприємством виконання послуг і задоволення потреб клієнта. Наприклад, запланована екскурсія до геологічного пам'ятника природи тривалістю 2 години (прорекламована), яка передбачає прогулянку гірськими стежками має задовольнити потребу туриста у пізнанні нового об'єкту, можливо унікального, потребу у помірних фізичних навантаженнях, можливо з долею екстриму для деяких учасників екскурсії, потребу у перебуванні в природному оточенні та можливості споглядання за природою, заземлення, тощо. Для виконання такої послуги підприємство має подбати аби екскурсію провів досвідчений гід з ґрунтовними знаннями природних (фізико-географічних) та геологічних процесів. Важливу роль тут відіграватиме чуйність гіда та його професіоналізм в плані легкої, заохочувальної подачі інформації щодо об'єктів та процесів. Крім того, туристичне підприємство має попередити учасників екскурсії про необхідний формат одягу та взуття і можливі погодні особливості даної подорожі. Відповідно сама послуга виконана в повному обсязі та механізм, процес її надання дозволить отримати клієнтам гарантовану послугу відповідної очікуваної якості.

Виходячи із власного практичного досвіду туристичної діяльності автор дослідження вважає, що туристичним підприємствам для забезпечення сталого успіху і постійних клієнтів потрібно подбати про перевершення їх очікувань та бажань. Важливим тут є забезпечення бажаної якості послуг як певного ідеального варіанта, а він для кожного окремого туриста та рекреанта може бути своїм. Зазвичай туристи мають певні очікування від повноти та якості надання туристичних послуг, оскільки при плануванні відпустки прагнуть задовольнити конкретні свої потреби. Бажана якість – такий ступінь виконання

послуги який дозволяє задовольнити неусвідомлені клієнтом потреби. Із власного досвіду авторки дослідження, елементарні речі в одноденному турі Кривим Рогом, не складні у своєму виконанні, не гарантовані туристичним підприємством, але надавані гідом на маршруті оцінюються високо туристами: мікроавтобус з кондиціонером у спеку чи обігрівом у холодну погоду; цукерки в дорогу; вологі серветки та вода, якою можна умитися чи є можливість поповнити запаси питної води, з рештою навіть наявність сміттевого пакету дозволять перевершити очікування клієнта. Все назване стосується виключно технічної сторони надання послуг. А якщо в такому турі гід надає вичерпну цікаву інформацію про всі різнопланові об'єкти відвідування і запропонує в якості бонусу, наприклад, відвідати не запланований унікальний об'єкт (звісно за умови згоди групи туристів) або відібрати в якості сувеніра зразок незвичайної гірської породи, або запропонує унікальний досвід – спуститися у старі шахтні виробки і т. ін., - безумовно все це дозволить перевершити очікування туриста і задовольнить навіть не усвідомлені потреби. Наприклад, у автора був досвід проведення одноденного туру Кривим Рогом для групи туристів із різних міст, і молодий чоловік із Києва (співробітник крупної компанії) після завершення одноденного туру подякував за надзвичайно насичену прогулянку свіжим повітрям (хоча то не зовсім про Кривий Ріг), оскільки усвідомив, що останнім часом мало бував на вулиці, лише по необхідності буденного життя.

Звісно, що бажана якість туристично-рекреаційної послуги задовольняє цілий комплекс неусвідомлених потреб туриста, вона високо цінується туристом, оскільки не передбачена ним, але дозволяє відчувати високий ступінь комфорту поза звичних умов перебування.

Базова, необхідна і бажана якості туристично-рекреаційних послуг являють собою певну ієрархію, не можна виконати туристично-рекреаційну послугу бажаної якості не виконавши дві попередні, звісно туристичне підприємство чи гід на маршруті може перевершити очікування туриста, однак за умови коли наприклад базові необхідні умови проживання не задовольняють фізичних потреб, всі старання будуть зведені нанівець. Організаторам та надавачам туристично-рекреаційних послуг варто дбати про виконання цих послуг у всіх трьох ступенях якості.

Отже, забезпечення якості послуг – це систематичний підхід до комплексного і безперервного процесу який гарантує відповідність або перевищення сервісних пропозицій очікуванням клієнтів. Він забезпечує оцінку різних аспектів обслуговування, таких як своєчасність, ефективність і точність, з виявленням та усуненням проблем, що виникають на різних етапах надання туристично-рекреаційної послуги.

Якість надання туристично-рекреаційної послуги є досить специфічною в порівнянні з іншими галузями сфери обслуговування та секторами економіки.

По-перше, у туризмі немає можливості справити позитивне враження на клієнта після першої невдалої спроби, гід не зможе вдруге виправдати очікування екскурсантів після провальної екскурсії, оскільки відпочинок асоціюється з розслабленим і не напруженим фізичним і моральним станом.

Тому надзвичайно важливо в цій галузі максимально прорахувати всі можливі неточності, проблемні питання до моменту формування кінцевого туристичного продукту і надання туристично-рекреаційної послуги. Так, для прикладу, програми індустріальних турів до Кривого Рогу, в яких базовими туристичними об'єктами є діючі промислові підприємства, обов'язково повинні мати альтернативний варіант об'єкту. Оскільки діюче виробництво не позбавлено форс-мажорних обставин, жодне із них не має за мету своєї діяльності – організацію і проведення екскурсій, аварійні ситуації можуть виникати у місцях, які заплановано показати туристам, тощо. Наведені факти не гарантують 100 % можливості відвідування саме цих об'єктів, тому у промоційних матеріалах таких турів варто уникати конкретної назви об'єкту, що дозволить його з легкістю замінити однотипним (наприклад кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату (ПівдГЗК) можна замінити кар'єром Північного гірничозбагачувального комбінату (ПівнГЗК) або одразу зазначати можливі варіанти заміни одного туристичного об'єкта іншим. Це убезпечить і клієнтів і гідів від зайвих претензій і хвилювань щодо неякісного виконання послуги.

По-друге, сутність якості туристично-рекреаційної послуги завжди включає її суб'єктивну оцінку туристом на основі власного життєвого досвіду, певних упереджень, навіть – психоемоційного стану. Про якість послуги кожен споживач буде судити по власній шкалі оцінок, і цілком може бути ситуація, коли більшості туристів тур чи екскурсія сподобаються і вони високо оцінять якість наданої послуги і техніку її виконання, а комусь не сподобається зовнішній вигляд гіда, чи манера мовлення, чи певний туристичний об'єкт.

По-третє, туристична послуга та туристичний продукт - комплексне утворення, до виробництва якого задіяно багато різноякісних складових: транспорт, заклади розміщення і харчування, особистість гіда, специфіка туристичних об'єктів, гостинність місцевого населення; психоемоційний та фізичний стан туристів і їх налаштованість на сприйняття послуги; стан туристичної інфраструктури (біда віддалених містечок України – дороги з неякісним асфальтовим покриттям та відсутність санітарних кімнат).

У підсумку враження туриста, рекреанта про якість наданої послуги формуються всією сукупністю вищеназваних факторів. Зрештою, тоді чи можемо ми взагалі говорити про забезпечення високої якості рекреаційно-туристичної послуги маючи в наявності рівняння з багатьма невідомими? Тут відповіддю слугує процедура стандартизації та сертифікації в галузі туризму, класифікації та категоризації об'єктів туристичної інфраструктури, ці процеси забезпечуються прийняттям відповідних стандартів та інших подібних документів в яких якомога детальніше прописані всі складові якісної послуги (Національна система якості і досконалості в туризмі, 2024).

У даному дослідженні пропонуємо звернути особливу увагу на таку складову якісної туристично-рекреаційної послуги – як майстерність гіда, його талант легко та невимушено подавати основну інформацію про туристичні об'єкти, уникати нудної розповіді про історичні факти, тощо. На нашу думку, гід по Кривому Рогу повинен володіти неабияким умінням інтерпретації досить

складної системи сучасного індустріального міста, де з'являються унікальні туристичні об'єкти та поступово прокладаються маршрути екскурсій.

Перш ніж говорити про інтерпретацію як комплексний метод роботи гіда, слід розібратися із тлумаченням цього поняття. Згідно із словником української мови інтерпретація – це розкриття, пояснення, витулмачення чого-небудь (Словник Української мови, 2024). В енциклопедії сучасної України – це зображення, дешифрування чи моделювання однієї системи (тексту, твору, подій, фактів життя) в іншій – конкретніше визначеній, зрозумілішій чи загальноприйнятій (Енциклопедія сучасної України, 2024). В такому сенсі інтерпретація в діяльності гіда відіграє важливу роль - дає можливість перевести спостережувані об'єкти чи явища з мови технологій та науки у мову туристичної галузі. Дозволяє гіду сформувати у туристів комплексне розуміння про певний складний об'єкт чи процес як простий.

У переважній більшості досліджених нами джерел, інтерпретація розуміється як повноцінний, такий що повністю передає зміст розповіді і сутність описуваних об'єктів та процесів переклад гідом–перекладачем. Однак навіть при такому розумінні процесу інтерпретації ми можемо стверджувати, що це дійсно комплексний метод застосовуваний у роботі гіда в процесі обслуговування туристів. І тоді, дійсно вдала інтерпретація є запорукою якісної туристичної послуги.

Колектив авторів на чолі з S. P. Vansal (Vansal, 2015) досліджують роль інтерпретації природи, яка має на меті сформувати у туриста особисті взаємини і ставлення до природи і культурного ландшафту. Ці ж автори зазначають, що згідно з визначенням Ради міністрів Північних країн (1990), інтерпретація природи є посередництвом почуттів і знань про природу та культурний ландшафт.

В іншому джерелі, повідомляється, що інтерпретація має сприяти розширенню знань і розумінню взаємозв'язку між людьми, природою та культурними ландшафтами. Сприяти турботі про природу, прихильності до природної та культурної спадщини та екологічних питань. В такому сенсі інтерпретація виступає як метод діяльності гіда по Кривому Рогу, оскільки проведення турів та екскурсій містом передбачають саме відповіді на ці питання, а також включають елементи навчання (дослідження аспектів екологічного впливу індустрії на середовище життя людини та самі природні компоненти) та позитивного досвіду в природі (у нашому випадку не лише в природі, але й у міській системі, що включає природні, індустріальні та постіндустріальні ландшафти). Так само ми погоджуємося із думкою, що інтерпретація (не як переклад, а як спосіб подачі інформації і метод діяльності гіда) має стимулювати туристів до власних роздумів (Nature Interpretation - a definition, 2024).

В той же час М. М. Білянська зі співавторами розвиває наш погляд на інтерпретацію, як метод екскурсійної діяльності в системі шкільних екскурсій (Білянська, 2020).

Інтерпретація є досить особистісним процесом який має суб'єктивний характер, тому надзвичайно важливим є високий рівень професійної

майстерності та освіченості гіда, його патріотичне ставлення до місця проведення екскурсій та об'єктивний погляд і знання процесів та об'єктів, що інтерпретуються.

Цілком логічним є зупинитися на складових, які вимагають інтерпретації для туристів і відвідувачів Кривого Рогу: природа, історія та індустрія. Оскільки рядовими питанням під час візиту є – А справді місто найдовше в Європі? У Вас місто – екологічної катастрофи, бо ж багато промислових підприємств? Тощо.

Кривий Ріг – місто у Дніпропетровській області яке розпочинає своє літочислення (за першою задокументованою згадкою) з 1775 року, коли після ліквідації Запорізької Січі заповідний степовий край було приєднано до території імперії і на місці Чумацького шляху було споруджено Кизикерменський поштовий тракт з однією із поштових станцій близько поселення Кривий Ріг (Казаков та ін., 2014).

Природна складова, як компонент і основа формування сучасного міста відіграє ключову роль, однак, якби не дослідження провідних геологів і потреба тогочасного світу у чорних металах місто могло розвиватися в іншому історичному контексті. Специфіка природи Кривого Рогу полягає в особливостях фізико-географічного положення та історії геологічного розвитку.

У фізико-географічному плані місто розташовано у степовій природній зоні із характерним помірно-континентальним кліматом, у басейнах двох річок Інгульця та Саксагані. Тектонічна будова міста представлена – Придніпровським блоком Українського кристалічного щиту і обумовлює рівнинність території. Природна рослинність міста була представлена різнотравно-типчакowo-ковиловою та типчакowo-ковиловою рослинністю на різних типах чорноземних ґрунтів, тваринний світ представлений характерними степовими видами.

Розглянемо детальніше основні складові природи, які найчастіше вимагають інтерпретації гідом під час екскурсій та турів.

Інтерпретація геологічної будови. У геологічній будові Кривий Ріг займає унікальне положення, яке вплинуло на значну довжину міста. Справа в тім, що через усе місто простягається Криворізько-Кременчуцький розлом глибинної мантийної закладки який виступає межею між двома різновіковими блоками щита – Придніпровським та Кіровоградським. Причому Придніпровський блок - гранітно-зеленокам'яний (амфіболіт-зеленокам'яний) середнього та пізньоархеїського віку, а Кіровоградський - гранітно-гнейсо-сланцевий нижнього протерозою (Казаков та ін., 2014). Виключення становить сама Криворізька структура, історія геологічного розвитку якої є досить цікавою і ретельно дослідженою. У таблиці А.1 додатку подано основну інформацію щодо особливостей геологічної історії та гірських порід Кривого Рогу, починаючи з етапу формування гірських порід докембрію і завершуючи кайнозойськими відкладами.

Складна геологічна історія формування міста накладає свій відбиток на особливості проведення екскурсій та турів Кривим Рогом, оскільки навіть проводячи оглядову 2-годинну екскурсію містом, оповідаючи історію

виникнення міста та освоєння його мінеральних ресурсів ніяк не уникнути геологічної характеристики. Головною корисною копалиною на якій тримається економіка міста є залізна руда сформована у давню геохронологічну еру – протерозої (понад 2,5 млрд. років тому). І розповідь та опис мартитових чи гьотіт-мартитових залізних руд, чи магнетитових кварцитів для широкого загалу відвідувачів обов'язково вимагає інтерпретації.

Послуговуючись табл. А.1 розглянемо декілька прикладів інтерпретаційної роботи гіда. Оглядова екскурсія чи одноденний тур Кривим Рогом традиційно розпочинається розповіддю про заснування міста, історичною довідкою, біля пам'ятника Козаку Кривому Рогу (бронзова скульптура козака поруч з конем який стоїть на кам'яній брилі магнетитового кварциту), тут розкривається причина походження назви міста та причина надзвичайної довжини. В своїй розповіді гід послуговується ілюстративним матеріалом із «Портфеля екскурсовода» (зазвичай це план Кривого Рогу м-б 1:200 000 або гугл-карта) і картою геологічної будови міста. При співставленні двох карт відвідувачі можуть побачити, що межі міста і основної геологічної структури в якій міститься залізна руда (Криворізько-Кременчуцький розлом) – співпадають. Далі гід пояснює коротку історію формування саме Криворізької серії використовуючи метод асоціацій: сама серія складається із декількох шарів гірських порід, які формувались в дещо відмінних умовах, кількість таких шарів становить 14, із них 7 – залізовмісні, 7 – сланцеві породи чи безрудні кварцити. Ці шари нагадують добре відомий десерт – торт Наполеон (паралельно звертаємо увагу туристів на шаруватість кам'яної брили на якій височіє козак Кривий Ріг), де корж і крем перешаровані 7 разів, відповідно шар крему – залізовмісний горизонт, корж – безрудний. Не дивлячись на здавалось б примітивний спосіб пояснення, на нашу думку, така солодка історія з Наполеоном точно не забудеться туристами.

Криворізькому гіду на оглядовій екскурсії, не обов'язково мати з собою зразки гірських порід і мінералів, оскільки їх можна оглянути в будь-якому геологічному скансені міста, в тому числі у скансені розташованому в одному із найбільш популярних криворізьких парків – парку ім. Федора Мершавцева, де всі 5-ть гірничозбагачувальних комбінатів (ГЗК) міста вздовж алей парку виставили зразки гірських порід видобутих з різних глибин кар'єрів цих підприємств. На кожній брилі міститься інформаційна табличка із характеристиками зразка, як наприклад на рис. Б.1 додатку. Ці таблички також вимагають інтерпретації, оскільки написані сухою науковою мовою.

На маршрутах міських екскурсій (яких розроблено більше 100) гід також інтерпретують геологічну історію, стратиграфію та склад гірських порід, особливо під час тематичних геологічних екскурсій (на Петрівський відвал чи до геологічної пам'ятки природи).

Наприклад, екскурсія до геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Сланцеві скелі» - популярний маршрут, оскільки саме тут на денну поверхню вздовж русла річки Саксагань природним чином виходять породи Криворізької серії. Саме на цій локації можна дати повний опис історії геологічного розвитку

та становлення індустрії з видобутку, збагачення та переробки залізних руд у Кривому Розі, тим паче поруч декілька працюючих та закритих шахт.

Щодо інтерпретації природи, то гід має можливість наочно продемонструвати різні шари гірських порід, які представляють собою від 2-го по 4-й залізистий та безрудний горизонти Криворізької серії, що височіють у вигляді 20 метрових скель над старим руслом Саксагані (рис. Б.2 додатку). Саме в цьому місці наочно можна побачити 8 різновікових і різних за складом шарів «Наполеону». Зокрема добре простежуються шари сланців та амфіболітів, при чому сланці тут мають різний хімічний склад і забарвлення (від сірих кварц-серицитових, до зеленуватих хлоритових і до чорних кварц-серицит-графітових аспідних). Для розуміння можливостей використання гірської породи, гід розповідає історію використання даної місцевості у різні періоди, зокрема цікавий факт: знахідка в межах одного із районів міста кургану віком 2000 – 3000 років облицьованого саме аспідними сланцями з цієї місцевості. Походження назви селища Покровське (яке зараз є частиною міста) від використання сланців як будівельного матеріалу у 18 – 20 ст. (у Миколаєві облицьовували фасади будівель, у Кривому Розі при будівництві залізничних станцій використовували для облаштування тротуарів, підлоги та фасадів будівель; у школах робили парти та дошки, на житлових будинках використовували замість черепиці тощо). У середині 20 ст. було винайдено технологію виготовлення керамзиту із сланців та вогнетривкого матеріалу. Окрім сланцевих та кварцитових шарів безрудних гірських порід в цій місцевості на денну поверхню виходять шари залізозмісних порід (бурого залізняка, магнетитових кварцитів) які так само мають шарувату текстуру, однак із-за вмісту заліза зафарбовують все довкола в охристий та бурий колір. Вік гірських порід відповідає протерозою, тобто становить 2 – 2,5 млрд р.

Важливо також на оглядових екскурсіях, під час одноденних турів вміти пояснити історію і процес формування такого багатого Криворізького басейну залізних руд, бо це – найперше питання від туристів. Тут слід сформулювати уявлення простою мовою про відомі гіпотези, підкреслити те, що це все гіпотези, і, докладніше зупинитися на найбільш ймовірній версії. Так є фізико-хімічні гіпотези, згідно яких залізо випадало в осад із водних розчинів; біогенні – залізо утворили бактерії; і зрештою найбільш ймовірна – газиво-фуморальна – спочатку Криворізько-Кременчуцький розлом заповнювався уламковими гірськими породами подрібненими до піску, які пізніше збагатилися залізом внаслідок потрапляння із магми газів чи гідротермальних розчинів із подальшою метаморфізацією. В залежності від інтенсивності процесів, глибини залягання гірських порід та інших факторів і було сформовано низку родовищ багатих та бідних залізних руд. Якщо програма туру передбачає відвідування діючого залізрудного кар'єру – виникає необхідність роз'яснення місцевих термінів «багата» та «бідна» залізна руда, але це вже відноситься до інтерпретації індустрії, про що буде сказано далі.

Таким чином, геологічна складова найбільш складна для розуміння туристів і вимагає використання гідом великої кількості асоціацій, порівнянь,

ілюстрацій та володіння методами опису, розповіді, звісно знання з геології і вміння їх передавати простою мовою.

Інтерпретація рельєфу. Кривий Ріг – місто яке лежить в межах Східноєвропейської рівнини, а саме – Придніпровської височини. Під час проведення екскурсій увагу відвідувачів в основному привертає морфоскульптурний рельєф, який яскраво виражений, а іще більше антропогенний рельєф, який розглянемо у розділі про індустріальну складову.

Щодо природного рельєфу, місто розташовано у річкових долинах Інгульця та Саксагані, земна поверхня сильно порізана балками та ярами, - флювіальними формами рельєфу. Саме цей тип рельєфу є найбільш розповсюдженим у місті, і таким, що легко візуально простежується.

Під час екскурсій і турів Кривим Рогом гідни користуються геоморфологічною термінологією, використовуючи такі поняття, як: «річкова долина», «балка», «яр», «рівчак», «вододіл», «схили», «водна ерозія» тощо. Однак не всі туристи розуміють значення цих термінів, тому вони вимагають інтерпретації. Зокрема, коли маршрут екскурсії прокладено через міст над річкою Саксагань, гід звертає увагу відвідувачів на саму водойму і по руху простежує, що дорога веде спочатку вниз, а потім вгору, оскільки їдемо з одного берега на інший. Так, для ілюстрації форми річкової долини можна використати асоціації з буквою «V» латинського алфавіту чи форму ящика, скрині, перевернутої трапеції. Основними морфологічними елементами річкової долини (рівчака та балки) є бровка, схили та дно, на дні, за умови наявності постійно текучої води, формується русло.

Слід також пригадати фізико-географічні процеси які формують ці форми рельєфу – це діяльність поверхневих текучих вод. Нагадати туристам, що таке вододіл і як земна поверхня змінюється завдяки дії стоку атмосферних опадів та сил гравітації. Під час екскурсій маршрут часто перетинає різні балкові форми рельєфу які мають власні назви, які в свою чергу розповсюджуються на місцеву топоніміку, наприклад балка Глеювата – Глеюватський кар'єр, Глеюватська світа або балка Суха – рудник Суха Балка тощо. Доречно виникає питання у відвідувачів, що ж таке балка? Тоді гід інтерпретує геоморфологічний термін у легкий для розуміння. Зокрема, автор, на своїх маршрутах користуючись індуктивним методом дає таке пояснення: уявіть собі височину і низовину, випадає дощ, яким чином атмосферна волога потече по денній поверхні? Звісно під впливом сил гравітації згори-вниз, пригадуємо вислів «Не тим крапля камінь довбає, що сильна, а тим, що часто падає», отже спочатку поверхневі текучі води формують невеличкі западини, звані борозни, якщо надалі волога продовжує стікати по цій самій місцині, продовжується і процес розмивання і заглиблення в гірські породи, таким чином, за тисячі років формуються із борозн - яри, потім – рівчаки, потім - балки та зрештою річкові долини. Цей процес може призупинятися і перериватися, однак сформована форма рельєфу буде видна на земній поверхні. Якщо подивитися згори (план), то річкові долини і балки нагадують дерева (можна побачити на супутникових зображеннях).

Цікавим фактом, є також асиметрія в будові річкових долин: у північній півкулі праві схили зазвичай крутіші за ліві, що обумовлено дією сили Коріоліса.

Значущими особливостями геоморфології річкових долин Кривого Рогу є звивистість русла, характерна для Інгульця і Саксагані. Саме з цими звивинами – меандрами, пов'язано походження назви міста, тому це вимагає інтерпретації гідом. Що являє собою меандра? В перекладі з грецької мови (Μαίανδρος – Меандр) – це давня назва дуже звивистої річки Великий Мендерес у Малій Азії. Меандри є характерною ознакою багатьох рівнинних річок, оскільки виникають в тих місцях, де річковому потоку є місце для обрання течії або наявні природні перешкоди (міцні кристалічні гірські породи). Меандри виникають з причин дії різних фізичних сил, зокрема сили Коріоліса, сил гравітації, та самою турбулентністю водного потоку (Павловська, 2022). Для ілюстрації меандр на екскурсіях використовуємо план Кривого Рогу, карти Гугл, та карти ресурсу Oldmaps різних часових зрізів (Oldmaps, 2024).

Цікаво, що така ознака геоморфологічної будови річкових долин Кривого Рогу закріплена у топоніміці: майже всі звивини мають власні назви, наприклад «Вечірній Кут», «Деконська петля», «Галковський Кут». І у прив'язці до звивин русла річки Саксагань у місці її впадіння в р. Інгулець виникло поселення Кривий Ріг, причиною такої назви якраз і виступили «криві» звивисті русла, їх чітко видно на старих та сучасних картах міста (див. рис. Б.3 додатку). Досить цікаво інтерпретувати для гостей міста антропогенний рельєф (кар'єрні виїмки, відвали пустої породи, провальні воронки), але про це згодом.

Інтерпретація клімату, зазвичай не представляє особливого інтересу під час екскурсій, однак відіграє певну роль у загальній характеристиці міста. Під час екскурсій ми звертаємося до співвідношення між такими кліматичними показниками як: температура повітря, кількість опадів, чи відчувається вплив глобального потепління, посушливість клімату тощо. Клімат безпосередньо впливає на щільність річкової мережі і водність річок, обумовлює наявність озер та специфіку водовикористання (необхідність створення системи водосховищ і ставків) тощо.

Інтерпретація гідрологічної складової міста пов'язана із двома попередніми складовими і як правило не є відокремленою, а здійснюється гідом комплексно в залежності від тематики екскурсії і складу екскурсійної групи. Загалом під час оглядових екскурсій гостей міста цікавить які водойми взагалі є і яку роль вони відіграють у житті містян. Також цікавою є історія походження назв гідрологічних об'єктів і зв'язок між водоймами та заселенням нашого степового краю. Оскільки місто є великим та індустріальним, то важливими питаннями, що вимагають інтерпретації гідом є: питання забезпечення питною та технічною водою (під час оглядової екскурсії гості міста дізнаються про велику кількість потужних промислових підприємств які виступають основними споживачам технічної води).

Особливого звучання ці питання набули у зв'язку із військовою агресією та руйнацією спочатку дамби Карачунівського водосховища, а пізніше і Каховського. Гостро стоїть проблема забезпечення питною водою 600-

тисячного населення міста та технічною – підприємств, оскільки місто розташоване у степовій природній зоні із дефіцитом вологи і за відсутності великих водойм. Водозабезпечення міста раніше відбувалось із двох водосховищ: Карачунівського (спорудженого у 1936 році на р. Інгулець) та Південного до останнього вода подавалась каналом «Дніпро-Кривий Ріг» із Каховського водосховища. Улітку 2023 року проблема забезпечення питною водою міста була дуже гострою, до деяких районів вода подавалась по декілька годин на добу. Наразі проблема наявна, але поступово ситуація покращується завдяки певним технічним рішенням. Цікавими питаннями на екскурсіях є питання пов'язані зі зміною водойм у зв'язку із формуванням міської системи та системи потужних промислових підприємств. Декілька фактів, які дозволяють краще зрозуміти унікальність міста:

1. Річка Саксагань – мала річка (144 км), притока другого порядку р. Дніпро, яка зазнала колосальних змін. Починаючи з 1929 року на річці створюється каскад водосховищ (Макортівське, Кресівське, Саксаганське). Саксаганське водосховище створюють з метою відведення русла ріки від місць видобутку залізних руд і споруджують Саксаганський дериваційний тунель (1957 р.). У багатьох місцях меандри річки були «зрізані» оскільки у 60-ті роки ХХ ст. був грандіозний проєкт перетворити річку на судноплавну (при середній глибині 2 м) для дешевого транспортування залізних руд через запроєктований канал Дніпро-Кривий Ріг (проєкт не реалізовано, а русло ріки - змінено). Значний тиск на водойму здійснюють промислові підприємства розташовані на правобережжі.

2. Річка Інгулець – середня річка (549 км) є правою притокою Дніпра першого порядку. До річки підведено канал «Дніпро-Інгулець», який було створено з метою екологічного оздоровлення після скидів високо мінералізованих шахтних вод. На річці створено Карачунівське водосховище, яке забезпечує частину міста питною водою.

Таким чином інтерпретація природної гідрологічної складової міста тісним чином пов'язана з історією, високим рівнем урбанізації та індустріалізації. Часто те, що є звичним у туриста вдома абстрагується ним і на місці подорожі без чіткого розуміння особливостей змін географії, природної зони, специфіки самого населення тощо. Навіть такі прості речі як наявність та кількість водойм і питання водозабезпечення можуть вимагати додаткових пояснень гідом, і останній повинен бути добре освідомлений у всіх галузях природи і техніки.

Питання гідрогеології (характеристика специфіки підземних вод) не є ключовими під час екскурсій, однак у разі розкриття тематики видобутку залізних руд виникає питання – куди діваються підземні води із кар'єрів і шахт? Також, у місті є декілька відстійників шахтних вод які заповнені яскраво червоним солоним розчином і деякі із них, як наприклад «Червоне озеро», представлене на рис. Б.4 додатку, - є об'єктами окремих тематичних екскурсій та включені в програму турів Кривим Рогом. Тому гідрогеологічна характеристика міста є важливою складовою у розумінні процесів перетворення природи і формування досить атрактивних і незвичних туристичних об'єктів.

Особливості підземних вод Кривого Рогу полягають у їх хімічному складі та генезисі. Як свідчать дослідження, у р. Інгулець щороку скидається близько 10 млн. м³ високо мінералізованих шахтних вод. Але перед тим, ці води певний час відстоюються у спеціально споруджених басейнах – відстійниках, потім транспортуються до загального става-накопичувача, а вже з нього в холодну пору року скидаються до річки. Середня мінералізація відкачаних із надр землі вод становить 45-50 г/л, у такій воді в десятки разів перевищені концентрації по сульфатам та хлоридам.

В той же час, окремі дослідники зазначають, що по факту шахтні води – це рідка руда, оскільки за результатами спектральних аналізів у них містяться: Li–10-446 мкг/ дм³, Rb – 5-2410 мкг/ дм³, Cs – 10-93 мкг/ дм³, Sr–2000-26000 мкг/ дм³, I – 1000-5000 мкг/ дм³, Br - 10000-240000 мкг/ дм³, В – 0-10000 мкг/ дм³, радію – 1,6 10-11–2,210-11 г/дм³, радону - 1,68-1,8 эман. (Калініченко, 2015; Салій І. В., 2020; Аніщенко, 2020).

Крім того геологами досліджено генезис шахтних вод Кривого Рогу і встановлено, що вони мають морський генезис. Звісно демонстрація на екскурсії Червоного озера обов'язково передбачає повідомлення і цих фактів. Отже, сьогодні паралельно із видобутком залізних руд у місті видобувають свої невеличкі давні Червоні моря (залишки Понтського моря у надрах землі). Геологи у своїх дослідженнях послуговувались хлор-бромним та хлор-магнієвим коефіцієнтами які засвідчують морський генезис.

Для кращого розуміння наведених фактів і характеристики підземних вод гід використовує прийоми порівняння, аналогій із широко відомими фактами і базовими знаннями туристів. Пригадує під час розповіді географічні особливості будови надр землі і формування підземних вод, звертається до уяви і пам'яті туристів, щодо особливостей будови літосфери, тощо (див. табл. А.2 додатку).

Специфіка інших природних компонентів (грунтів та біоти, ландшафтів) розкривається гідом у зв'язку із питаннями розвитку індустрії та формуванням антропогенних індустріальних та постіндустріальних ландшафтів.

Питання інтерпретації історії та індустрії тісно пов'язані між собою та змінами природних ландшафтів в межах Кривого Рогу. Теперішній час вимагає обережно інтерпретувати великий історичний пласт інформації щодо історії формування міста, оскільки місто постає на Кизикерменському поштовому тракті у 1775 році, невдовзі після ліквідації Запорізької Січі і приєднання земель до території російської імперії. Тривалим був період радянської історії, який сильно вплинув на розвиток міста. І перш ніж давати певну історичну інформацію гостям, гіді самому варто переглянути свій погляд на певні історичні періоди, намагаючись дати якомога об'єктивніше уявлення про вплив різних історичних процесів на розвиток міста. Гіді можна і навіть потрібно давати свій особистий погляд на певні історичні явища та процеси, але при цьому уникати обговорень релігійних і політичних питань.

Найчастіше під час турів та оглядових екскурсій гіді розглядають основні історичні періоди і поворотні пункти в ході цих історичних подій. Так, під час проведення турів по Кривому Рогу після знайомства із туристичною групою,

під час переїзду до першого туристичного об'єкту, гід повідомляє інформацію саме історичного характеру, інтерпретуючи її відповідно сучасних поглядів. Так, важливою є суперечлива інформація щодо дати заснування міста, причин його виникнення, гіпотези походження топоніму. У Кривому Розі гіді мають вмінати інтерпретувати інформацію про легендарного засновника міста та наукове обґрунтування походження його назви. Також, вмінати подавати інформацію про історію розвитку процесу видобутку залізних руд, їх пошуку, розвідки тощо. В проблемному аспекті ознайомлювати із минулим та сучасним, зокрема чому зараз місто спеціалізується виключно на видобутку і збагаченні, частково переробці залізних руд, і виключно залізних руд.

З цими питаннями пов'язані питання індустріалізації і побудови сучасної структури міста (це вже радянська спадщина), спорудження основних промислових підприємств та необхідної інфраструктури для їх функціонування.

Наприклад, авторка дослідження зазвичай інтерпретує таку історичну інформацію: поселення Кривий Ріг існувало ще до 1775 року (ця традиція прив'язки до певної дати заснування має радянське коріння) свідомством чого виступають результати археологічних розкопок і досліджень, зокрема про наявність церкви Святителя Миколая у 1761 р., і документальні свідчення про заселення цієї території з 1730-х рр. (Стеблина, 2018). Далі інформацію про ключові моменти розвитку міста: заселення території племенами скіфів та сарматів, перші геологічні дослідження місцевості наприкінці 18 ст., розпаювання земель між різними землевласниками в період входження до імперії і активного заселення російськомовним населенням у 18 -19 ст., перших дослідників (Василя Зуєва) та промисловців (Олександр Поля), особливості розвитку міста в період революцій та воєн, епоху максимальної індустріалізації після другої світової війни, як змінилось місто за роки незалежності України. Обов'язково розглядаємо питання будівництва першого рудника з видобутку залізних руд під керівництвом Олександра Поля, спорудження першого металургійного підприємства - Гданцівського чавуноливарного заводу, - і проблем збереження індустріальної спадщини та прояви «залізної лихоманки».

У сучасній інтерпретації певних історичних подій важливо не відштовхувати повністю генезис цих подій, адже радянський період наклав свій відбиток на характер міста, так само, як і тривалий період розвитку міста у складі імперії (зросіянення).

На нашу думку, сьогодні доводиться по-іншому інтерпретувати ці події історичного минулого і не створювати із окремих постатей певних культів (у нас полюбляють давати однобоку характеристику відомих історичних постатей, О. Поля чи Ф. Мершавцева), а давати об'єктивну інформацію, так само, як і не перебільшувати значення досягнень радянського періоду. Щодо останнього, дуже часто під час показу з оглядового майданчика кар'єру ПівдГЗК можна чути інформацію про те, що технологію збагачення магнетитових кварцитів було винайдено саме на теренах радянського союзу, хоча насправді зараз всі прекрасно розуміють де коріння наших технологій. Або історії про будівництво металургійного комбінату «Криворіжсталь» виключно вітчизняними кадрами, хоча проєктували і допомагали будувати фахівці з усього світу. В той же час, на

цій екскурсії обов'язково згадати про винахід сучасної більш екологічної вибухової речовини вітчизняними хіміками: Савченко М., Купріним О., Крисіним Родеріком та ін. – українці – П-2 (Емульсійна вибухова речовина, 2005).

Історичним є питання інтерпретації назви міста – Кривий Ріг. Ретельно питання походження назви міста розглянуто Казаковим В.Л., де подано декілька ймовірних теорій (Казаков та ін., 2014).

Хоча звісно є і чудова легенда про Козака Кривого Рога, бравого вояку, який заснував поселення втомившись від войовничого життя (див. табл. А.2 додатку). Історія формування міста пов'язана із розвитком торгівельного шляху «Чумацький шлях», де воно ймовірно було одним із багатьох поселень розташованим обабіч дороги. Деякі дослідники вказують на можливість існування козацького зимівника (навіть декількох) на місці утворення міста (Стеблина, 2018). Але у 18 ст. на місці Чумацького шляху було споруджено Кизикерменський поштовий тракт із новозбудованою Криворізькою поштовою станцією (27 квітня (8 травня) 1775 р.). Вже у 1860 р. Кривий Ріг отримує статус містечка в складі Херсонської губернії (Казаков та ін., 2014).

Важливим історичним питанням є інтерпретація сучасних подій свідками яких є ми, оскільки кожне сьогодні перетворюється на вчора. Так, сьогодні, під час розповіді про сучасне і майбутнє міста нагальними є питання продовження роботи промислових підприємств на повні потужності, оскільки наразі логістика збуту готової продукції зазнала значних втрат, а звідси виходять і проблеми з працевлаштуванням і взагалі життям мононаправленого в економічному плані міста. Так само важливим є питання можливостей розвитку промислового туризму в умовах військового стану у прифронтовому регіоні. І взагалі, можливість жити кожним своє життя. Дещо риторичними є питання прогнозування майбутнього всієї України і перспектив розвитку міста.

Зрештою, кожен із названих історичних періодів і поворотних пунктів сформував цей образ сучасного міста – потужного індустріального центру України. Правильне розуміння і трактування історії теж виступає одним із ключових моментів у наданні якісної туристичної послуги.

Інтерпретація індустрії є мабуть одним із найскладніших завдань, оскільки гідно спочатку потрібно самому зрозуміти особливості різних геолого пошукових, гірничо-видобувних, технологічних, інженерних особливостей процесів видобутку та переробки залізних руд, а потім вміти передати у доступній легкій формі цю інформацію туристам. Важливим є вміння слідувати логіці та послідовності виробничих процесів. І тут варто послуговуватись індуктивними методами подачі інформації та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними виробничими процесами.

Інтерпретація процесів видобутку залізних руд відбувається під час оглядової екскурсії та відвідування конкретних промислових підприємств, які наразі займаються видобутком, зазвичай це діючі кар'єри по видобутку бідної залізної руди – магнетитових кварцитів та діючі шахти (де видобуваються багаті мартитові залізні руди) копри яких височіють вздовж головної автомагістралі міста (Patsiuk et al., 2023).

Інтерпретувати технологічні процеси видобутку залізних руд варто починати з розповіді про багаті та бідні руди (геологічна складова) та особливості пошуку корисних копалин (геологічна розвідка, буріння шурфів, геохімічні та інші лабораторні дослідження зразків тощо). При розкритті цих питань важливо не використовувати складну термінологію, уникати глибоких пояснень всіх процесів, хоча сам гід має знати цю інформацію. Далі слід перейти до тематичної характеристики специфіки кожного із двох способів видобутку: відкритого (кар'єрами, представлений на рис. Б.5 додатку), який був першим в історичному плані і простішим в технології; та закритого (шахтного), який почали використовувати дещо пізніше з причин складніших і небезпечніших технологій. Розкривати ці питання варто під час відвідування і демонстрації конкретних об'єктів: кар'єрів чи шахт. Кар'єри є доступними для відвідувачів з облаштованих оглядових майданчиків, а от шахти поки що немає можливості відвідати з екскурсією, однак можна продемонструвати надшахтні споруди – копри двох типів (металеві та баштового типу) і за допомогою ілюстративного матеріалу продемонструвати і описати специфіку саме підземного видобутку.

Під час розповіді гід має сформувати у туристів уявлення про сам технологічний процес, як ланцюг, де перше призводить до другого, друге до третього і т.д. Саме логічна побудова розповіді дозволяє зрозуміти складне широкому загалу відвідувачів. Звісно, що для дитячої аудиторії пояснення робиться простішою мовою, для дорослих можна використовувати складнішу термінологію, але пояснюючи всі терміни (див. табл. А.2 додатку).

Не дивлячись на те, що для туристів відсутня можливість показати технологію збагачення бідних залізних руд, цей процес можна описати словесно під час огляду кар'єру або, краще, відвідати музей, де всі процеси подрібнення і збагачення залізних руд можна спостерігати на екранах у вигляді коротких фільмів. Але знову ж таки, сам гід обов'язково має розуміти ці процеси і вміти їх пояснити. Те саме стосується і процесу підземного видобутку багатих залізних руд, зі специфічним технологічним ланцюгом. Тут важливо вдало інтерпретувати особливості роботи шахтарів під землею, хоча теж використовуються вибухові технології і різні види транспортування видобутої сировини. В нагоді гідусу прийде власний досвід відвідування шахти з екскурсією (авторка цієї публікації здійснювала такі екскурсійні спуски на глибину 1315 та 1345 м. у ш. Криворізька, див. рис. Б.6 додатку).

У нагоді будуть тематичні музеї промислових підприємств (рис. Б.7 додатку) та два скансени гірничої техніки, де представлені різні види техніки використовуваної в процесах видобутку і збагачення залізних руд.

Гід під час екскурсії має дати інформацію про те, що обидва способи видобутку зараз використовуються у Кривому Розі, основну інформацію, щодо глибин шахт і кар'єрів, основні промислові підприємства, які займаються видобутком залізних руд, приблизну чисельність працівників цих підприємств, специфічні умови роботи, групи професійних захворювань тощо.

Інтерпретувати процеси збагачення бідних залізних руд слід як продовження опису технологічного процесу їх видобутку і пригадування

геологічної інтерпретації. Далі гід має дати опис основних процесів у логічній їх послідовності, супроводжуючи розповідь ілюстрацією або в музеї, або в скансені гірничої техніки, або послуговуючись матеріалами із «Портфеля екскурсовода». Розпочати можна із проблемного питання – для чого збагачують руду? І далі поступово дати відповідь. Бідна залізна руда не придатна для використання у металургії, тому її переробляють для отримання концентрату, агломерату та металізованих окатишів (див. табл. А.2 додатку).

Виходячи із терміну концентрат ми розуміємо, що це речовина із високою концентрацією заліза. Для збагачення магнетитових кварцитів використовують метод магнітної сепарації, але перш ніж збільшити концентрацію заліза у сировині, руду спочатку поступово подрібнюють до стану муки (використовуючи різні агрегати, наприклад шарові млини), далі додають воду і пропускають через магнітний сепаратор (демонструємо його на скансені чи ілюстрації) – це агрегат у якому формується під впливом електричного постійного магнітного поля, і вся речовина, що містить залізо – намагнічується, решта – вимивається з водою утворюючи відходи виробництва. Слід відмітити, що і циклів подрібнення і циклів збагачення залізородна сировина проходить декілька, аж поки в результаті не отримують необхідний відсоток вмісту заліза у готовому концентраті (61% і більше), далі концентрат висушують і навантажують у залізничні спеціальні вагони і транспортують. В деяких випадках із концентрату на ГЗК виготовляють металізовані окатиші або агломерат, для цього в окремих змішувальних камерах додають різні додаткові речовини, перемішують та спікають так званий «залізний пиріг» чи виготовляють окатиші – металеві кулі невеличкого діаметру.

Таким чином, поступово відвідувачі, навіть ті хто ніколи не чув про процеси збагачення, розуміють сутність цього процесу. В досвіді авторки за 10-ть років проведення екскурсій і турів був лише один випадок, коли турист не міг зрозуміти цей процес, тоді використали відеоролік із ютубу з метою пояснення.

Для довідки, зазвичай проговорюємо, що є і інші види бідної залізної руди, зокрема окиснена, яка не піддається збагаченню магнітним способом, в таких випадках використовують іншу технологію (хімічний або флотаційний спосіб). Поклади окиснених залізних руд у місті є, але для їх збагачення поки що не побудовано окремий комбінат.

Інтерпретація металургійних процесів є важливою у формуванні уявлення туриста про складові єдиного ланцюга «видобуток - збагачення - переробка залізної руди – отримання готової продукції». Зазвичай, під час переїзду туристів вулицею Криворіжсталі вздовж металургійного комбінату (в ідеалі під час екскурсії на саме підприємство чи в його музей) гід розповідає історію використання людством кольорових і чорних металів, велику потребу в них у період індустріалізації та повоєнної відбудови (після другої світової війни). Історію першого металургійного підприємства міста – Гданцівського чавуно-ливарного заводу (функціонував з 1892 по 1916 рр.) та сучасного підприємства повного металургійного циклу ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» (започаткованого іще у 1934 році, зруйнованого у роки другої світової війни та

відбудованого у 50-ті роки ХХ ст., званого спочатку Криворіжсталь, потім Криворізький металургійний комбінат, потім Мітталстіл Кривий Ріг і зрештою до сучасної назви та структури). Далі дає характеристику технологічного ланцюга даного підприємства, оскільки у місті лише це підприємство виготовляє готову продукцію із видобутої залізної руди – чавун, сталь, прокат. Інші підприємства, такі як гірничо-збагачувальні комбінати, шахти, - є виключно сировинними, і до продажу поставляють залізорудний концентрат або багату залізну руду.

Щодо ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», гід має описати металургійний процес за ланцюгом «видобуток сировини – доменне виробництво – киснево-конверторне виробництво – виготовлення чавуну, сталі та прокату» ілюструючи експонатами в музеї підприємства або послуговуючись інформацією з офіційного сайту підприємства (див. рис. Б.8). У розповіді гід використовує цікаві факти, що дане підприємство наразі є найбільшим в Україні і чи не єдиним із повним металургійним циклом; готова продукція використовується у всіх кліматичних зонах планети; сталь виготовлена підприємством використана при спорудженні таких унікальних об'єктів, як хмарочос Бурдж Халіфа у Дубаї, Flame Towers в Азербайджані та захисний саркофаг у Чорнобилі тощо.

Обов'язково гід сам має знати особливості металургійного виробництва, вміти пояснити ці процеси простою мовою. Наприклад, авторка на своїх екскурсіях дає таку інформацію: у підприємства майже вся сировинна база розташована у місті: залізна руда видобувається на ш. Артем 1, бідні залізні руди (магнетитові кварцити) видобуваються двома кар'єрами та переробляються до концентрату/агломерату на ГЗК. Ця сировина надалі відправляється на доменне виробництво, де у великих печах (згадуємо про найбільшу в Європі доменну піч № 9 із корисним об'ємом 5000 м³) із використанням власне заготовленого на підприємстві доменного вугілля виплавляється чавун. Далі чавун потрапляє до конвертерного цеху де у печах до чавуну додаються допоміжні речовини (в залежності від вимог до конкретної марки сталі) і виплавляється сталь, надалі ці сталеві заготовки або передаються на цех блюмінг або на машину безперервного лиття, завершується процес виготовленням прокатної продукції різного типу: катанка, арматура, сортовий прокат. Виготовлена продукція транспортується до складів і надалі «розтікається» по всьому світу.

Для формування ясного розуміння виробничих процесів гід використовує методи аналогій, асоціацій, абстрагування. Під час пояснення послуговується в основному індуктивним методом та встановлює логічні причинно-наслідкові зв'язки. Наприклад, процес виплавки чавуну можна порівняти із приготуванням гарячої страви у великих кількостях, а заготівлі прокату із виготовленням виробів із тіста. Часто, у туристів немає розуміння, що являє собою готова продукція, тоді гід нагадує про особливості сучасного будівництва, коли використовують різні типи металевих виробів для спорудження, наприклад флагштоків, мостів, звичайне армування бетону, тощо. При згадуванні чавуну, звісно всі пригадують чавунні сковорідки та казани тощо. Не дивлячись, на такі

можливо примітивні асоціації, гід дає уявлення про складність і системність процесу виробництва металів і подальшого їх використання. У сучасному аспекті війни та перспектив повоєнної відбудови питання збереження працездатності таких підприємств є одним з найактуальніших.

Таким чином, інтерпретація складних індустріальних процесів є необхідною для широкого загалу відвідувачів Кривого Рогу та місцевих жителів для формування чіткого, ясного уявлення про виробничі процеси та їх роль в житті всього суспільства та благополуччя України, особливо за умов військового стану та повоєнної відбудови. Без сталевих виробів і готової прокатної продукції, що виробляються декількома підприємствами України не можливо уявити відбудову зруйнованих об'єктів та будівництво нових споруд.

Інтерпретація індустріальних та постіндустріальних ландшафтів є важливою складовою екскурсій по місту та турів, оскільки загальна панорама Кривого Рогу різко відрізняється від панорам інших не індустріальних міст (див. рис. Б.9, Б.10 додатку).

Кривий Ріг з західної сторони обмежується невисокими горами техногенного походження – відвалами, так само вздовж західної межі міста з півночі на південь вищувався ряд копрів шахт, місцями можна побачити і затоплені кар'єри і різнокольорові дими та пари із труб підприємств (рис. Б.9 додатку). Все те, що бачать туристи під час туру до міста або місцеві мешканці на коротких пішохідних екскурсіях вимагає інтерпретації гідом. Наприклад, у авторки публікації бували випадки під час турів, коли туристи просили використовувати нормальні слова, а не «відвал», «кар'єр» тощо. Дуже часто туристи не розуміють таких простих для місцевих мешканців термінів, отже для них необхідно одразу роз'яснювати, що відвали – це антропогенна форма рельєфу створена за допомогою техніки для складування і зберігання гірських порід, що не містять заліза. Особливо слід акцентувати увагу на технологіях відсіпки відвалу, що він формується, так само як і кар'єр, сходами тільки вгору, а не вглиб землі. І відсіпається декількома рівнями. Зазвичай, Криворізькі відвали мають платоподібну форму (на противагу конусоподібним териконам у вугільній галузі). Під час турів часто передбачено програмою сходження на один із відвалів міста, що додає нотки екстриму та дозволяє краще ознайомитися із індустріальними ландшафтами та оглянути місто з висоти. До речі, у Кривому Розі немає оглядових майданчиків, тому місцеві гідди використовують для цієї функції відпрацьовані відвали (Петровський, Бурщицький, Біла гора та ін.) (див. рис. Б.9 додатку).

Індустріальні та постіндустріальні ландшафти добре розглядати та давати їх опис саме під час відвідування таких оглядових майданчиків. Бо тоді панорама, що відкривається туристу показує чітко розмежування території на: індустріальні (території промислових підприємств, кар'єри, копри шахт, гірничо-збагачувальні комбінати, відстійники та хвостосховища), житлові, сільськогосподарські, транспортні ландшафти та постіндустріальні – копри і конвеєри непрацюючих шахт, старі кар'єри, озера у кар'єрах, зарослі відвали, покинуті промислові майданчики тощо. Тоді опис панорами включає в себе коротку характеристику всіх об'єктів відкритих огляду туриста. Тоді і враження

від побаченого у поєднанні з чіткою розповіддю надовго формує асоціацію індустріальних міст із Кривим Рогом. І навіть, якщо, туристам не вдалось відвідати з екскурсією будь-яке промислове підприємство пов'язане з видобутком чи переробкою залізної руди, у гіда є чудова можливість розкрити дану тему під час огляду панорами з відвалу.

Унікальними індустріальними об'єктами міста є також відстійники шахтних вод, зокрема так зване Червоне озеро (один із відстійників який нагадує за обрисами природне озеро, див. рис. Б.4 додатку). Відстійники – це споруди призначенні для первинного очищення відкачаних із надр землі високо мінералізованих вод. Специфіка криворізьких вод полягає в тому, що 1 - в природних умовах вони містяться у шарах гірських порід із високим вмістом заліза яке легко окиснюється і дає воді червоне забарвлення; 2 – вони мають високу мінералізацію, іноді до 100 г/л; 3 – являють собою води морського генезису. Не дарма, Кривий Ріг називають Марсом на Землі. У багатьох криворізьких місцинах можна побачити землі і води червоного забарвлення (Остапчук, Матіщук, 2024).

На прикладі індустріальних та постіндустріальних ландшафтів при проведенні паралелей із природними степовими ландшафтами міста гід демонструє приклад, того, що людина стала дійсно іще однією геологічною силою в природі.

Цікавими постіндустріальними туристичними об'єктами є відпрацьовані кар'єри, що заповнилися підземними водами та нагадують гірські озера. У Кривому Розі ціла низка таких об'єктів і деякі озера сформувались у залізородних кар'єрах, а деякі - у місцях видобутку граніту (рис. Б.11 додатку). Такі постіндустріальні ландшафти являють собою яскравий приклад гармонійного поєднання природних і антропогенних процесів. Переважна більшість цих озер приносить естетичну насолоду туристам, які оглядають промислове місто, його індустрію, і являють собою певний контраст. Зазвичай, гід на таких об'єктах інтерпретує наче два шари інформації: антропогенні процеси, завдяки яким було створено цей об'єкт як індустріальний та природні процеси, під вплив яких підпадає кар'єр після припинення видобутку корисної копалини. На базі декількох залізородних кар'єрів було створено ландшафтний заказник місцевого значення «Візирка», який нагадує гірсько-озерний край. В одному із кар'єрних озер облаштовано рекреаційну зону.

Унікальними постіндустріальними ландшафтами є також сформовані процесами підземного видобутку залізних руд – провальні лійки (рис. Б.12 додатку). Це негативні форми рельєфу утворення яких спричинене формуванням пустот у надрах землі в місцях де залізну руду вибрали. Для того, аби ці пустоти між тонкими залишками гірських порід не заважали подальшому поглибленню і безпечній розробці родовища залізних руд, їх час від часу штучно обрушують, таким чином аби сформувати суцільний шар гірської породи. Вперше експерименти по закладці відпрацьованого шахтного простору здійснили у 1934 році на ш. ім. Шильмана, і під час таких випробувальних робіт загинули шість шахтарів (вірніше це були директори шахт, гірничі інженери), але цей спосіб використовуються і до нині. Зазвичай відвідування провальних

лійок і огляд з безпечного місця входять у програму туру, оскільки є досить яскравими об'єктами та такими, що вражають своїми розмірами, колірною гамою, простором. На прикладі таких постіндустріальних об'єктів доводимо думку про потужність виробничих впливів на ландшафти. Також їх інтерпретація дозволяє розмірковувати над подальшим можливим використанням цих територій у туристичних та рекреаційних цілях. Зазвичай самі туристи асоціюють дані ландшафти із Гранд-каньйоном на р. Колорадо, а отже такі асоціації дозволяють краще зафіксувати в пам'яті побачений об'єкт, щоправда тут гідно необхідно звернути увагу на генезис таких форм рельєфу.

Отже ландшафти міста сформовані впливом діючої індустрії та постіндустріальними процесами при вдалій інтерпретації дають розуміння локальних та глобальних впливів процесів видобутку корисних копалин на природні компоненти і цілі екосистеми.

Інтерпретація екологічних процесів є невід'ємною складовою під час подорожі до потужного промислового центру України – міста Кривого Рогу. Обов'язково від туристів ми чуємо декілька питань, спершу «У Вас правда зона екологічної катастрофи?», а потім «У Вас, неочікувано, таке озеленене місто». Звісно гідно Кривого Рогу слід бути обізнаним і в питаннях впливу потужної індустрії на середовище життя людини. Тут ми звертаємо увагу на декілька важливих моментів цього багатоаспектного питання. По-перше, все пізнається у порівнянні, якщо брати період інтенсивної індустріалізації 70-ті рр. ХХ ст., коли активно працювали всі промислові підприємства, а екологічні технології ще не набули прогресу, то в середньому на кожного місцевого мешканця приходилось до 1000 тон шкідливих викидів, левову частку яких становив саме пил. То із розвитком сучасних технологій очищення відходів виробництва, включення промислових підприємств до світових компаній, зміни екологічного законодавства України, контроль і тиск з боку громадських організацій і зрештою економічний спад та військовий стан призвели до зменшення кількості таких викидів вдвічі. По-друге, звісно, що співробітники промислових підприємств мають певні професійні захворювання специфічні для гірничо-видобувної та переробної галузі, металургії. Запилення атмосферного повітря не впливає позитивно на здоров'я місцевих мешканців. Але, в той же час не слід забувати про екологічний стан середовищ існування людини і у великих містах (де є значний вплив викидів автотранспорту). Тому варто сприймати ці процеси як певні ризики пов'язані із досягненням певної мети.

Найбільш несприятливою є екологічна ситуація яка формується впливом металургійного комбінату ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», оскільки це найбільше забруднююче підприємство міста і єдиний металургійний комбінат повного циклу. З іншого боку, включення цього підприємства до великої компанії має і позитивні наслідки, оскільки тепер всі виробничі процеси та екологічні впливи контролюються на міжнародному рівні.

Авторка публікації, є розробницею і гідом саме екологічних екскурсій по Кривому Рогу, під час інтерпретації індустрії та постіндустріальних процесів завжди акцентує увагу на можливих варіантах вирішення екологічних проблем і взагалі подальших перспектив розвитку міста (Остапчук, Казаков, 2024).

Адже, якщо ми порівнюємо сучасний екологічний стан міської екосистеми із певним ідеальним варіантом, то звісно висновок один – необхідно закрити всі підприємства і ми отримаємо через 10 років чисту екосистему, а от чи будуть тут жити люди, то вже питання, бо де ж вони працюватимуть. Якщо порівнювати з певним варіантом норми, то в такому випадку можна дійти до певних конструктивних рішень, зокрема – вдосконалювати технологічні процеси виробництва, впроваджувати сучасні технології очистки викидів та скидів; дотримуватись екологічного законодавства; прагнути до комплексної переробки сировини і відходів виробництва тощо. Яскравим прикладом є уже впроваджене на криворізьких ГЗК повторне використання відходів виробництва концентрату (хвостів збагачення магнетитових кварцитів) в яких залишається ще близько 7% заліза. Також більшість підприємств переходять на замкнені цикли водоспоживання, і використовують підземні води в якості технічної води для пилопригнічення та інших виробничих процесів. Внаслідок останнього прикладом є скорочення площі уже згаданого Червоного озера до 25 %.

Безсумнівний факт, що потужні процеси видобутку і переробки корисних копалин призводять до значного екологічного тиску на природні системи, але оскільки це також провідна галузь економіки для міста, тому можливо краще шукати можливі шляхи диверсифікації економіки. І тут потужним інструментом є прийнята і впроваджена Програма розвитку промислового туризму (Про затвердження програми «Розвиток промислового туризму в місті Кривому Розі», 2013). Щоправда військовий стан сильно обмежує можливість розвитку туризму, але на майбутню перспективу це розглядається нами як один із можливих продуктивних шляхів тривалого майбутнього благополуччя міста.

Таким чином, існує певна специфіка роботи гідів саме у Кривому Розі – великому індустріальному центрі України, де природні компоненти сильно змінені діяльністю людини та техніки: гірські породи, рельєф, клімат, поверхневі та підземні води, ґрунти, рослинний покрив, тваринний світ, ритм життя населення. Де гід має достатньо добре володіти інформацією із галузі фізичної, економічної та соціальної географії, екології. Знати особливості технологій видобутку, збагачення та переробки залізних руд та інших корисних копалин. Розуміти взаємозв'язок між всіма компонентами сучасної складної геосистеми міста. Знати історію краю та його сучасність, володіти інформацією про інфраструктуру та соціальну складову тощо. Гід Кривого Рогу – особистість, яка вміло інтерпретує міську систему і всі її складові формуючи позитивне ставлення туристів до міста і місцевих мешканців та відчуття патріотизму.

Якісна туристично-рекреаційна послуга забезпечується злагодженою роботою всіх учасників цього процесу під впливом різних факторів. Зрештою у туристичного підприємства, гіда є лише одна єдина можливість вразити туриста, оскільки неякісно виконана туристична послуга чи неякісний продукт не дозволять колись у наступний раз вразити клієнта, бо він буде шукати інших надавачів послуг. В цьому полягає специфіка роботи в туристичній галузі. Тут не можна як в крамниці повернути зіпсований товар і придбати якісний,

оскільки турист виділяє цей час на відпочинок, відновлення фізичних і духовних сил і не прагне до будь-якого напруження під час уїкенду чи відпустки. Важливу роль звісно тут відіграє система стандартизації та сертифікації прийнята в галузі туризму і рекреації.

На думку авторки, у забезпеченні якісних туристично-рекреаційних послуг також важливу роль відіграє робота гіда на екскурсійних маршрутах або в турах до DESTИНАЦІЙ. Оскільки враження туриста будуть залежати не просто від наданої послуги у повному обсязі а й від якості її надання, якості обслуговування, привітності та компетентності всіх надавачів основних і супутніх послуг. Чим краще враження справить на туристів гід під час короткої екскурсії або одноденного туру, чим краще він дасть зрозуміти і побачити DESTИНАЦІЮ тим більше буде задоволення в отримувача цих послуг. Тут гід має показати своє вміння інтерпретувати всі складові туристичної DESTИНАЦІЇ. В цьому плані місто Кривий Ріг – є «складною» системою, оскільки це не традиційний туристичний центр, а центр промислового туризму, досить унікального на туристичному ринку не лише України.

У переважній більшості джерел інтерпретація як процес роботи гіда розглядається в аспекті повноцінного перекладу для туристів не носіїв мови DESTИНАЦІЇ. Лише в декількох джерелах ведеться мова про інтерпретацію як спосіб подачі інформації гідом на екскурсіях зрозумілою для споживачів мовою.

Якісна інтерпретація і витулмачення історії, культури, природи, індустрії, екологічних процесів, ландшафтів тощо створює стійку основу для формування виключно позитивних вражень у туристів і оцінку ними наданої послуги як якісної, такої що задовольнила очікування. З одного боку - базова інформація про туристичні об'єкти, що демонструються і описуються гідом на екскурсіях є однаковою, з іншого – кожен гід має свій власний погляд, або по різному оновлює інформацію, або користується іншим набором джерел інформації тощо. Отже якісна туристична послуга в цьому випадку залежить від майстерності гіда правильно, об'єктивно але в той же час крізь особистісну призму інтерпретувати об'єкти, процеси і явища.

Кривий Ріг – надзвичайно цікаве місто в плані його пізнання туристами, здається, що рядовий промисловий центр України, не цікавий в туристичному плані, з нетривалою історією розвитку і т. ін. Але завдяки любові до рідного краю, ретельним дослідженням історії використання залізних руд і їх переробки у місті, аналізу можливостей розвитку туризму тощо зрештою було реалізовано «Програму розвитку промислового туризму», яка досі діє.

Всю туристичну привабливість міста Кривий Ріг важко розкрити за 2-х годинну оглядову екскурсію, і не лише з причин значної протяжності майже на 100 км з півночі на південь, а й з причин багатоплановості інформації, яку гіді слід інтерпретувати. Основні складові міста які інтерпретуються авторкою на власних маршрутах екскурсій та одноденних турів: природа, історія, індустрія, ландшафти та екологічні аспекти функціонування міста.

Серед природних складових звісно ключову роль відіграє геологічна – оскільки саме з пошуком, видобутком і переробкою залізних руд пов'язана вся

історія Кривого Рогу. Саме геологічні особливості та специфіка розробки родовищ Криворізького басейну залізних руд сформували сучасне місто в тому вигляді як воно є. Геологічна інформація не є простою для розуміння туристом, тому тут ключову роль відіграє саме професійна майстерність гіда, і вміння пояснити складні геологічні процеси та інтерпретувати геологічні пам'ятки природи. У місті наявні декілька геологічних пам'яток, велика кількість геологічних скансенів які дають необхідну наочність під час екскурсій і турів. Достатньо легко зрозуміти особливості геології на простих прикладах та асоціаціях туристів з добре відомими речами. Інтерпретація рельєфу, клімату, поверхневих та підземних вод та інших фізико-географічних компонентів і процесів здійснюється гідами у Кривому Розі на оглядовому рівні і виключно у прямому зв'язку із антропогенними та техногенними змінами. Ця інтерпретація не викликає особливих труднощів тому що так або інакше це загальнозрозумілі терміни та характеристики процесів і явищ природи. Вони можуть бути відмінними від тих до яких призвичаїлися туристи у себе вдома, але зазвичай тут вистачає загальної обізнаності туристів та використання методів показу та розповіді від гіда.

Інтерпретація історичних та індустріальних процесів є досить специфічною. Оскільки тривалий час з моменту свого заснування місто розвивалось як невеличке пристанційне поселення, лише з 1881 р. було розпочато його індустріальний етап розвитку і розпочалась «залізна лихоманка», основна розбудова міста припадає вже на час середини ХХ ст., коли почали освоювати великі родовища бідних залізних руд. Інтерпретація цих складових вимагає від гіда знань з широкого кола питань: це і знання з розвідки родовищ корисних копалин, специфіки та способів їх видобутку, особливостей кар'єрного та шахтного способів розробки родовищ, процесів збагачення та переробки залізних руд тощо. Основними методами інтерпретації тут є пояснення, порівняння, аналогії, використання елементів проблемних ситуацій. Важливим методом в інтерпретації є індуктивний метод, який дозволяє починаючи із часткових дрібних прикладів рухатися по висхідній до загального, кінцевого результату. Індуктивним способом найлегше пояснити складні технологічні процеси із опорою на їх логіку та послідовність.

Інтерпретація індустрії є мабуть одним із найскладніших завдань, оскільки гіду спочатку потрібно самому зрозуміти особливості різних геологопошукових, гірничо-видобувних, технологічних, інженерних особливостей процесів видобутку та переробки залізних руд, а потім вміти передати у доступній легкій формі цю інформацію туристам. Важливим є вміння слідувати логіці та послідовності виробничих процесів. Зазвичай у місті є можливість відвідати декілька діючих промислових підприємств, і така наочність дозволяє з одного боку – легше пояснити інформацію, але з іншого – вимагає вміння гіда їх інтерпретувати наочно. Для формування цілісної картини щодо індустрії у місті гіду варто створити оцей ланцюжок «видобуток – збагачення – переробка – готова продукція». Для вдалої інтерпретації гід має послуговуватися матеріалами із «Портфеля екскурсовода» демонстрованими у зручному форматі

(чи у вигляді окремих роздрукованих зображень, чи демонстрації на екрані планшета або іншого засобу).

Ще однією важливою складовою під час відвідування Кривого Рогу є інтерпретація індустріальних, постіндустріальних ландшафтів та екологічних процесів пов'язаних саме зі специфікою такої вузької спеціалізації міста виключно на гірничо-видобувній та металургійній галузях. Інтерпретацію цих складових доводиться розпочинати з початку екскурсії або туру, оскільки очам туристів відкриваються незвичні панорами на місто та його індустрію, на «криворізькі гори» та агрегати металургійного підприємства. Екологічна складова інтерпретується авторкою дослідження від зворотного, тому що туристи, що приїхали до міста зазвичай очікують побачити місто - екологічну катастрофу, а їх тут зустрічає досить мальовниче і затишне гарно озеленене місто. Якнайкраще для формування об'єктивного уявлення підходять оглядові майданчики у вигляді відвалів, з їх висоти відкриваються панорами, які демонструють поєднання міської забудови із копрами шахт та западинами кар'єрів, відвалами пустої породи і видами на масштабне підприємство ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». В нагоді будуть і друковані карти міста, оскільки так гід інтерпретуючи картографічне зображення, формує уявлення про розмірність різних складових міської системи, дає можливість побачити площі зайняті промисловими територіями та місцями проживання населення.

Інтерпретувати історію, природу, індустрію в екскурсійній, рекреаційній та туристичній діяльності є головним завданням кваліфікованого майстерного гіда. Така робота забезпечить якість туристично-рекреаційної послуги, високу ступінь задоволення туриста та рекреанта, навіть у випадку непередбачуваних обставин загалом по програмі туру. Інтерпретація є важливим комплексним методом роботи гіда, оскільки об'єднує в собі всі можливі способи, прийоми, засоби та методи екскурсійної діяльності.

Список використаних джерел

- Аніщенко Л., Полозенцева В., Свердлов Б., Винокуров Н. Оцінка впливу регульованого скидання високомінералізованих шахтних вод Кривбасу на господарське використання р. Інгулець. *Науковий журнал «Інженерія природокористування»*. 2020. 4(14), С. 91-102. DOI:[https://doi.org/10.37700/enm.2019.4\(14\).91-102](https://doi.org/10.37700/enm.2019.4(14).91-102).
- Bansal S. P., K. Gautam Prashant. *Tourism & Hospitality. Paper 9 : Tour Guiding Essentials Module 30 : Principles of interpretation*. 2015. P. 3-9. URL: https://epgp.inflibnet.ac.in/epgpdata/uploads/epgp_content/S001827/P001855/M030295/ET/15260387289.30_ET.pdf. (дата звернення 25.10.2024).
- Білянська М. М., Бондаренко Л. І, Лазебна О. М. Застосування методу інтерпретації в процесі проведення екскурсій екологічного спрямування. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. Т. 1, № 70. С. 36-41. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-1.6>.
- Величко В. В. Організація рекреаційних послуг : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
- ДСТУ ISO 9000:2015. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2015, IDT). [Чинний від 2016-07-01]. Вид.офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 45 с.
- Емульсійна вибухова речовина україніт-пп-1 : пат. 52403; опубл. 17.01.2005; База патентів України. URL: <https://ua.patents.su/3-52403-emulsijina-vibukhova-rechovina-ukranit-pp-1.html> (дата звернення 20.10.2024).
- Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-12420> (дата звернення 01.11.2024).
- Калініченко О. О., Маяков Й. Д., Паранько І. С., Ярков С. В. До питання про вирішення проблеми утилізації високомінералізованих шахтних вод. *Екологічний вісник Криворіжжя* : зб. наук. та наук.-метод. праць. Кривий Ріг, 2015. Вип. 1. С. 29–32.

Мала гірнича енциклопедія / за ред. В.С. Білецького. Донецьк : Донбас, 2004. Т. 1. С. 409.

Мала гірнича енциклопедія / за ред. В.С. Білецького. Донецьк : Донбас, 2007. Т. 2. С. 565.

Nature Interpretation - a definition. URL: <https://www.slu.se/en/Collaborative-Centres-and-Projects/swedish-centre-for-nature-interpretation/nature-interpretation-in-sweden/definition/#:~:text=The%20aim%20of%20nature%20interpretation,interpretation%20is%20more%20commonly%20used> (дата звернення 20.10.2024).

Національна система якості і досконалості в туризмі. Стандартизація в туризмі. URL: https://nto.ua/standardization_ua.html (дата звернення 01.11.2024).

Oldmaps. Локація: м. Кривий Ріг та околиці. URL: <https://oldmaps.dp.ua/kryvbas> (дата звернення 12.10.2024).

Остапчук І. О., Казаков В. Л. Зміст, методичні особливості підготовки і проведення екологічних екскурсій. *Екологічний вісник Криворіжжя*. 2024. 8(8), С. 84–97. DOI:<https://doi.org/10.55056/nocote.v12i0.726>.

Остапчук І. О., Матішук О. А. Червоне озеро Кривбасу – унікальний об'єкт геологічної екскурсії. *Геотуризм: практика і досвід* : матеріали VI Міжнародної наук.-практ. конф., 25-28 квітня 2024 р. Львів : Каменярь, 2024, С. 98 – 100.

Павловська Т. С., Ковальчук І. П. Геоморфологія : навч. посіб. для студ. закл. вищ. освіти. Луцьк : ВежаДрук, 2022. 348 с. С. 133 - 134.

Patsiuk V. S., Ostapchuk I. O., Kazakov V. L.: Mining tourism as a guarantee of sustainable development of industrial regions (on the example of Kryvyi Rih region). 2023 *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* **1254** 012131. DOI: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1254/1/012131/pdf>.

Про затвердження програми «Розвиток промислового туризму в місті Кривому Розі» для участі в обласному конкурсі проектів і програм розвитку місцевого самоврядування : рішення XXXVII сесії КМР від 28.08.2013 р. № 2150 // URL: https://so.kr.gov.ua/ua/treezas_so/pg/2999677777_d1/tpviewr/3/. (дата звернення 20.11.2024).

Путівник оглядової екскурсії «Кривий Ріг – місто руди і металу» / Казаков В. Л., Килимчук А. Ю., Дворчук Е. В., Пацюк В. С. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2014. 100 с.

Салій І. В., Засельський В. Й., Криворучкіна О. В., Пополов Д. В., Сусло Н. В., Сагалай Д. В., Фортуна В. О. Аналіз і дослідження стану ґрунтів і гідросфери Кривбасу. *Екологічні науки : науково-практичний журнал* / ред. О. І. Бондар. Київ : ДЕА, 2020. № 4(31). 244 с. С. 20 – 27.

Словник Української мови. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення 01.11.2024).

Стеблина І. О. Заселення та господарче освоєння Криворіжжя у XVII-XVIII сторіччях // Криворіжжя – славетний гірничий край : матеріали міської науково-практичної краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю надання Кривому Рогу статусу міста (м. Кривий Ріг, 20 квітня 2018 р.) / відп. ред. Тротнер В. В. Кривий Ріг, 2018. С. 67 – 73.

Фізична географія Криворіжжя : монографічна навчальна книга / В. Л. Казаков та ін. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2015. 272 с. С. 35-47.

Відомості про авторів:

Остапчук Ірина Олександрівна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та економіки, Криворізький державний педагогічний університет